

Wprowadzenie

Problematyka, wokół której koncentrują się niniejsze rozważania, dotyczy człowieka uwikłanego w sytuacje trudne, zarówno w aspekcie indywidualnym, jak i społecznym. Ich trudność polega na konieczności zmagania się z psychospołecznymi, zdrowotnymi problemami, których konsekwencje odczuwa jednostka, a czasem także społeczeństwo. Każda sytuacja trudna dezorganizuje życie jednostki, powoduje konieczność poradzenia sobie z nią, jest początkiem zmian zachodzących w człowieku oraz w jego otoczeniu. Zakłócona aktywność sprawia, że możliwość osiągnięcia przez człowieka celu staje się ograniczona lub wręcz jest niemożliwa. Skutki sytuacji trudnej mogą przedstawiać się różnorodnie, dotyczą psychicznych lub fizycznych aspektów funkcjonowania człowieka. Jednocześnie sytuacja trudna sprawia, że pojawiają się pytania, czy jestem w stanie poradzić sobie z daną sytuacją? Czy posiadam odpowiednie umiejętności, aby ją przezwyciężyć i czy mam wokół siebie kogoś, kto jest w stanie mi pomóc (wśród osób najbliższych albo wśród profesjonalistów z danej dziedziny). Nie ma szablonu dobrych rozwiązań. Istnieje konieczność wybrania takiego sposobu, który pozwoli jednostce czy grupie ustabilizować swoje życie. Z perspektywy czasu poradzenie sobie z sytuacją trudną stanowi drogowskaz dla zachowania i postępowania w podobnych wydarzeniach w przyszłości. Umiejętność radzenia sobie w trudnych sytuacjach nie jest nam dana odgórnie, choć oczywiście zależy od charakteru, temperamentu człowieka i od rodzaju sytuacji, która nas dotyka. Można być odpornym na trudne sytuacje w pracy, ale nie radzić sobie z nimi np. w domu. Jednak większość z nas uczy się na błędach, nabiera doświadczenia i teoretycznie powinna korzystać z niego w kolejnych sytuacjach. Ważna jest także motywacja do działania, zarówno wewnętrzna, jak i zewnętrzna.

Sytuację trudną można zatem traktować jako kontinuum, z jednej bowiem strony mamy do czynienia z pewnym problemem, a z drugiej strony, ze stanem stresu psychicznego. W sytuacji trudnej człowiek może dążyć do

konstruktywnego rozwiązania, czyli potraktować ją jako zadanie czy wyzwanie. Istnieje także prawdopodobieństwo, że określony stan rzeczy przejdzie w sytuację stresową, która zdeorganizuje zachowanie człowieka.

Niewątpliwie zmaganie się z różnymi trudnymi sytuacjami życiowymi stanowi wyzwanie dla każdego człowieka. W niniejszej książce dokonano oglądu takich uwarunkowań z różnych perspektyw, dlatego wyodrębniono trzy części. Pierwsza dotyczy uwikłania się w sytuacje trudne osób małoletnich i dorosłych oraz opisuje próby bądź samodzielnego przezwyciężenia problemów, bądź przy wsparciu innych osób, specjalistów. W drugiej części książki autorzy skupili swoją uwagę na środowisku problemowym, trudnym, jakim jest np. zmarginalizowana społeczność lokalna albo izolacja więzienna, kiedy następują liczne sytuacje, z którymi muszą się uporać osoby w nich przebywające. Natomiast część trzecia traktuje o trudnym położeniu, z jakim zmagają się osoby z niepełnosprawnością czy osoby pozostające w relacji z niepełnosprawnymi. Autorami poszczególnych artykułów są osoby reprezentujące dziedzinę nauk humanistycznych. Należy podkreślić, że każdy z autorów posiada duże zaplecze naukowe, ale i doświadczenie praktyczne, gdyż niejednokrotnie w swojej pracy zawodowej spotykał osoby uwikłane w sytuacje problemowe, wymagające porady, wsparcia, uzyskania rozwiązania w danych okolicznościach życiowych itp.

Pierwszą część publikacji otwiera artykuł autorstwa *Ewy Włodarczyk*, poruszający zagadnienia związane z uzależnieniem od alkoholu, a przede wszystkim mówiący o wychodzeniu z niego. W sposób klarowny autorka przedstawiła uzależnienie jako chorobę duszy i ciała, doprowadzającą do degradacji człowieka, jego stopniowego odejścia od akceptowanych w społeczeństwie form aktywności. W artykule ukazane zostały trudności w procesie zdrowienia jednostki z uzależnienia. Wskazując na czynniki sprzyjające uzależnieniom, autorka analizuje psychobiospołeczny model problemu i wykazuje, że człowiek uzależniony stosuje wiele mechanizmów, które nie pozwalają mu przezwyciężyć uzależnienia, a wręcz stanowią swoisty system kontrolujący jego funkcjonowanie, uniemożliwiający mu sprawowanie kontroli nad własnym postępowaniem. Zdrowienie z uzależnienia wymaga czasu, pomocy i wytrwałości zarówno ze strony jednostki, jak i jej otoczenia. Jednak aby podjąć leczenie, potrzebna jest wola człowieka uwikłanego w uzależnienie. Jak trudny jest proces zaprzestania picia i ile problemów napotyka jednostka uzależniona, zostało podkreślone przez odniesienie się do przytoczonych w artykule badań własnych autorki.

Problematyka zachowań przemocowych i przestępczych w okresie adolescencji poruszona została w artykule *Barbary Jankowiak*. Dokonano tam charakterystyki okresu adolescencji, podkreślając jego ważność w procesie rozwoju jednostki oraz zwrócono uwagę na problemy i zagrożenia, które

mogą przyczynić się do powstania różnego rodzaju dysfunkcji u nastolatków. Opierając się na bogatej literaturze przedmiotu i licznych badaniach naukowych, autorka dostrzega, iż młodzież w obliczu wyzwań i trudności stosuje określone strategie adaptacyjne. Czy będą one pozytywne, czy negatywne w dużej mierze zależy od liczby i rodzaju działających w tym czasie czynników ryzyka i czynników chroniących. W artykule pojawiają się interesujące tezy (poparte wynikami badań podłużnych), m.in. konceptualizacja dwóch rodzajów wzorów przestępczości: trwały wzór życiowy i wzór ograniczony do adolescencji (*Life-Course-Persisters, Adolescence-Limiteds*) oraz znajduje się tam istotna uwaga o nietraktowaniu czynników ryzyka i czynników chroniących jedynie jako przeciwieństw w wyróżnionych wymiarach, lecz podchodzeniu do nich jako do odrębnych zmiennych mających wpływ na występowanie zachowań przemocowych i przestępczych wśród adolescentów. Czytelnik zainteresowany problematyką może sięgnąć do wskazanych przez autorkę źródeł.

Problem obecności dorosłego człowieka we współczesnym świecie, jego umiejętności podmiotowej aktywności oraz konflikty związane z licznymi wyborami dokonywanymi w codziennym życiu, to wszystko znaleźć można w artykule *Karoliny Kuryś-Szyncel*. Autorka we wnikliwy sposób przedstawiła rekonstrukcję wybranych rozwiązań biograficznych, które wynikają ze zmagania dorosłego człowieka z zadaniami rozwojowymi. Wskazano na wybiórczość oraz niepunktualność jako dwa potencjalne rozwiązania biograficzne. Dorosła jednostka postrzegana jest jako ta, która uwikłana jest w konflikt między wymaganiami stawianymi przez społeczeństwo a planami i dążeniami jej samej. Katalog zadań rozwojowych związanych z dorosłością ukazany został jako ten, który jest stały dla różnych pokoleń osób dorosłych, choć jak podkreśla autorka – czas ich realizacji uległ zmianom. Tezy mówiące, że dominującym źródłem wzorów w wypełnianiu zadań rozwojowych dorosłości jest rodzinny przekaz transgeneracyjny oraz że mechanizmem decydującym o jego realizacji jest lojalność rodzinna, widoczne są w rozważaniach podejmowanych w niniejszym artykule. Jednocześnie autorka wskazuje, iż dorosłość to wielka odpowiedzialność i swoiste ryzyko, które jednostka może podjąć, stając się „autorem siebie”.

Natomiast w artykule pt. *Dorośle ofiary dziecięcej traumy seksualnej w psychoterapii skoncentrowanej na emocjach*, autorstwa *Barbary Jankowiak i Anny Gulczyńskiej*, w umiejętny i klarowny sposób połączono doniesienia naukowe i stan wiedzy teoretycznej z jej praktycznym, prakseologicznym zastosowaniem. Autorki wskazują na traumatyzujące doświadczenia molestowania seksualnego, zwłaszcza na sposoby regulacji emocji przez ofiary, co ma wpływ na możliwości budowania relacji międzyludzkich w przyszłości. Autorki opisują cechy przemawiające za zastosowaniem psychoterapii

skoncentrowanej na emocjach w stosunku do ofiar przemocy seksualnej, jak choćby dialektyczny charakter psychoterapii (łączy terapię skoncentrowaną na osobie, podejście gestaltowskie i egzystencjalne oraz współczesną wiedzę psychologiczną), istotną rolę relacji terapeutycznej, która jest podstawą dokonywanych zmian; sprzyja zdrowiu i dobremu samopoczuciu, jak również wskazują na wagę eksploracyjnego stylu wypowiedzi terapeuty i zadań, jakie stawia on pacjentowi w całym procesie terapeutycznym. Autorki, opierając się na piśmiennictwie naukowym i doniesieniach badawczych, przedstawiają swoisty „miniprzewodnik” dla specjalistów pracujących w oparciu o wspomniane wyżej podejście, podają zasady towarzyszące pracy terapeutycznej i konkretne przykłady technik terapeutycznych. Uznają, iż jest to ważna i użyteczna forma psychoterapii, godna rozpowszechniania, zwłaszcza w sytuacji rosnącego problemu przemocy seksualnej wobec dzieci i większej liczby „ujawniających się” dorosłych ofiar.

Na potrzebę zmian w środowiskach problemowych zwróciła uwagę *Magdalena Dudkiewicz*. Artykuł jej autorstwa otwiera drugą część niniejszej pracy. Specjalizując się w problematyce organizacji pozarządowych, animacji kultury, pomocy społecznej, pracy socjalnej, metodologii jakościowej, łącząc funkcje naukowe, eksperckie i wykorzystując swoje bogate doświadczenie jako badacza i działacza, zaprezentowała sposoby inicjowania zmian w społecznie wykluczonych środowiskach. Badania prowadzone w ramach dwóch dużych projektów, w latach 2010–2014 i w roku 2013, pozwoliły jej na wskazanie rezultatów uzyskanych przez zastosowanie interwencji społecznych. Pierwsza dotyczyła działalności pracowników socjalnych jako organizatorów społeczności lokalnej w jednym z osiedlowych budynków socjalnych. Autorka ukazała większą aktywność i podejmowanie działań aktywizujących przez pracowników socjalnych, którzy na co dzień stosują metodę środowiskową, aniżeli tych ograniczających się tylko do wspierania jednostek bądź rodzin, czy też skupiających uwagę na obowiązkach biurowych. Mimo tego zarówno jedni, jak i drudzy dostrzegali potrzebę pracy ze środowiskiem lokalnym, pierwszym zdecydowanie bliższa była wizja szeroko rozumianego *community work*. W drugiej części artykułu opisane zostały zmiany w postrzeganiu siebie i swojego otoczenia przez osoby bezrobotne, które utworzyły spółdzielnie socjalne. Częściej pojawiało się u nich myślenie w kategoriach wspólnotowych, aniżeli w jednostkowych, większa była ich identyfikacja grupowa i balansowanie pomiędzy potrzebą zaznaczenia swojego miejsca w grupie a koniecznością planowania i podejmowania wspólnych działań w przyszłości. Co równie istotne, wyniki badań przeprowadzonych przez autorkę prowadzone były w oparciu o teorię ugruntowaną z wykorzystaniem metod semantycznych.

Problematyka izolacji więziennej jako sytuacji trudnej wraz z jej negatywnymi następstwami poruszona została przez Hannę Karaszewską i Ewelinę Silecką-Marek. Wychodząc od wolności jako nieocenionej wartości w życiu człowieka, autorki rozważają przyczyny i konsekwencje jej utracenia, a także to, co stanowi trzon artykułu – możliwości odzyskania wolności. Opisują działania podejmowane przez skazanych i wobec skazanych w trakcie odbywania przez nich kary pozbawienia wolności, które mogą przyczynić się do procesu ich resocjalizacji i readaptacji społecznej. Niemały jest w tym udział, opisanych w artykule, organizacji pozarządowych świadczących wsparcie i pomoc skazanym i ich rodzinom zarówno w trakcie, jak i po opuszczeniu zakładu karnego. Autorki opisują również mocno propagowany, charakteryzujący się dużymi osiągnięciami, zwłaszcza w anglosaskim systemie resocjalizacji, nurt *evidence based criminal policy*, tj. politykę karną opartą na wynikach badań naukowych. Przyjmuje się, że rozpoznanie czynników ryzyka związanych z powrotem na drogę przestępstwa ma decydujące znaczenie dla zaproponowania skutecznych interwencji resocjalizacyjnych. Autorki zgadzają się z tezą, iż celem działań jest modyfikacja tych aspektów sytuacji jednostki, które odpowiadają za możliwość wystąpienia niepożądanych zachowań w przyszłości.

Niezwykłe trudne doświadczenia kobiet pozostających w izolacji więziennej porusza z kolei artykuł autorstwa Agaty Matysiak-Błaszczuk. Zwraca on uwagę na specyfikę ról pełnionych przez kobiety w trakcie trwania procesu socjalizacji, odniesienie tego procesu do ról, obowiązków i czynności podejmowanych przez mężczyzn i na tym tle – w odwołaniu do szerokiej literatury przedmiotu – prezentuje kwestie postrzegania i funkcjonowania kobiet w świecie wolnościowym, jak i w izolacji więziennej. Autorka z dużą pieczołowitością przestudiowała liczne badania naukowe dotyczące przestępczości dziewcząt i kobiet oraz ich przedprzestępczej i poprzestępczej sytuacji życiowej, i co jeszcze cenniejsze, przedstawiła w artykule wyniki własnych badań na temat uwięzionych kobiet. Jawi się z nich konkluzja, iż kobiety pozbawione wolności silniej i dotkliwiej przeżywają fakt uwięzienia, towarzyszą temu liczne niepokoje, deprywacje, lęki, tęsknota za rodziną, za wolnością.

Problem osoby starszej jako ofiary przestępstwa scharakteryzowany został przez Hannę Karaszewską. Osoby starsze są szczególnie narażone na wybrane rodzaje przestępstw (przemoc, kradzieże mieszkaniowe i oszustwa), podczas których sprawcy wykorzystują ich otwartość oraz chęć udzielenia pomocy osobom trzecim. Specyficzne okoliczności towarzyszące zaistnieniu przestępstwa sprawiają, że osoby starsze czują się potrzebne, przez co tracą możliwość postrzegania niektórych sytuacji jako potencjalnie niebezpiecznych. W artykule autorka podkreśliła, jak ważną, a często też negatywną rolę pełnią

najbliższe osoby w przypadku kierowania przemocą na członka rodziny, jak też osoby obce, które dokonując np. oszustw na osobie starszej, krzywdzą ją zarówno w sferze psychicznej, jak i materialnej. W klarowny sposób przedstawione zostały także wybrane formy pomocy oraz praktyczne działania oferowane osobom starszym w celu zapobiegania ich wtórnej wiktymizacji. Autorka podkreśliła, jak ważne w przeciwdziałaniu przestępstwom jest rzetelne informowanie o zagrożeniach właśnie w środowisku zamieszkania seniorów. Rolę osób informujących mogą pełnić zarówno osoby znane seniorom, ale także te, które identyfikowane są jako specjaliści w danej dziedzinie.

Trzecią część niniejszego opracowania rozpoczyna artykuł *Eweliny Sileckiej-Marek*. Skoncentrowała ona swoją uwagę na problematyce osób borykających się z różnego rodzaju problemami zdrowotnymi, chorobami czy niepełnosprawnością w warunkach izolacji więziennej. Autorka opisuje odbywanie przez te osoby kary pozbawienia wolności przede wszystkim w systemie terapeutycznym. Podkreśla też niebagatelną rolę prawidłowo skonstruowanej diagnozy i podejście zgodne z zasadą indywidualizacji. Bez tych elementów nie jest bowiem możliwe skuteczne oddziaływanie resocjalizacyjne lub rewalidacyjne. W artykule opisane zostały również trudności, z jakimi musi się zmierzyć nie tylko skazany chory, z niepełnosprawnością, ale także służba więzienna. Przeciwwagą dla tych wyzwań są opisane przez autorkę przykłady rozwiązań, które sprawdziły się w określonych zakładach karnych.

Artykuł poruszający problematykę istotną zwłaszcza dla pedagogów specjalnych, jak i dla innych osób, którym nie jest obcy temat niepełnosprawnych sportowców, zaprezentował *Jakub Niedbalski*. Dostrzega on potrzebę partycypacji osób z niepełnosprawnością w różnych sferach życia, a warunkiem koniecznym do tego jest szeroko prowadzona polityka emancypacji. W rozumieniu autora wymaga ona redefinicji niepełnosprawności, sposobu postrzegania ciała i cielesności oraz jego prezentowania. Układem odniesienia dla emancypacji osób niepełnosprawnych jest sport. Dzięki uprawianiu sportu osoby z niepełnosprawnością fizyczną mogą przezwyciężać własne lęki związane z „innością” (narzuconą tak naprawdę z zewnątrz) i pokonywać kolejne bariery społeczne. Podobnie jak wspomniana już Magdalena Dudkiewicz, autor zaprezentował wyniki swoich badań prowadzonych i zinterpretowanych zgodnie z procedurami metodologii teorii ugruntowanej. Na ich podstawie zaproponował etapy psychospołecznej emancypacji osoby niepełnosprawnej fizycznie uprawiającej sport, związane z procesem rekonstrukcji jej tożsamości. Zobrazował to licznymi wypowiedziami osób badanych. Z tekstu wynika dość optymistyczny wniosek, iż dzięki uprawianiu sportu osoba niepełnosprawna doświadcza przemian w sposobie postrzegania samej siebie, choć nadal musi się uporać z nie zawsze jej przychylnym środowiskiem.

Zagadnienie relacji między matką a jej niepełnosprawnym dzieckiem poruszone zostało w tekście *Marcina Białasa*. Autor wskazuje, jak trudnym tematem jest niepełnosprawność dziecka w rodzinie i zwraca szczególną uwagę na funkcjonowanie kobiety jako matki oraz żony w przypadku zaistniałej sytuacji niepełnosprawności. Opisuje, jak ciężki i długi jest proces pogodzenia się z niepełnosprawnością swojego dziecka, zaakceptowania postawionej diagnozy. Podkreślając znaczenie matki w życiu dziecka, autor ukazuje również niebezpieczeństwa związane ze skoncentrowaniem życia na świadczeniu szeroko pojmowanej pomocy swojemu dziecku. Wypełnianie roli matki dziecka niepełnosprawnego nie jest łatwe, chęć jego wsparcia sprawia bowiem, że kobieta może zatracić się w tej jakże specyficznej relacji, zapominając czy też ignorując z różnych względów (braku czasu, zmęczenia czy wręcz wyczerpania) wypełnianie innych ról. Autor opisuje niepełnosprawność dziecka w rodzinie jako swoisty rodzaj niebezpieczeństwa, zagrożenia dla funkcjonowania całej rodziny, ze szczególnym uwzględnieniem relacji matka-dziecko.

Przedkładana Czytelnikowi publikacja stanowi klarowny opis sytuacji trudnych, występujących u rozmaitych jednostek, na różnych etapach ich życia i w różnych środowiskach. Zróżnicowanie tekstów świadczy o złożoności i znaczeniu podjętej problematyki. Trudności potencjalnie dotyczą każdego z nas, dlatego mamy nadzieję, że Czytelnik znajdzie w tej książce odpowiedzi na nurtujące go problemy, wskazówki lub stanie się ona dla niego inspiracją do dalszych rozważań teoretycznych czy działań praktycznych.

Chciałybyśmy złożyć w tym miejscu serdeczne podziękowania wszystkim autorom tekstów, bez których niniejsza publikacja nie mogłaby powstać. Dziękujemy również Panu Profesorowi Wiesławowi Ambrozikowi za okazaną pomoc i życzliwość oraz Pani Profesor Annie Kieszkowskiej za pozytywną recenzję pracy.

Hanna Karaszewska i Ewelina Silecka-Marek